

INESJOURNAL

ULUSLARARASI EĞİTİM BİLİMLERİ DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL EDUCATION SCIENCE

Yıl: 2, Sayı: 5, Aralık 2015, s. 98-112

Sinan ÇAYA¹

EV HAYVANLARI VE DUYGUSAL GELİŞİMDEKİ ROLLERİ

Özet

Ev hayvanları insanlara psikolojik anlamda pek çok fayda ve destek sağlarlar. Çiftlik ve kümes hayvanları, işe koşulan hayvanlar ve binek hayvanları onların bu anlamda ev hayvanının yerini tutamazlar. Modern toplumda ev hayvanları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Türkiye’de de son zamanlarda şehir ortamında ev hayvanı besleme yaygınlaşmaktadır. Ev hayvanı hayvan sevgisini ve şefkatini temsil eder ve özellikle çocuğun sıhhatli duygusal inkişafına katkı sunar.

Anahtar Kelimeler: Ev hayvanı; sevgi; kedi; köpek.

PETS AND THEIR ROLES IN EMOTIONAL DEVELOPMENT

Abstract

Pets provide a lot of uses and supports to people in the psychological sense. Livestock, poultry, work-animals or ride-animals can not constitute any surrogates for pets, in that respect. In the modern society pets are gaining more and more importance. In Turkey, too, pet-keeping is getting to be a widespread practice in city environments in recent times. Pets represent animal love and affection and they especially contribute to children’s healthy emotional development.

Key Words: Pet; love, cat; dog.

¹ Öğr.Gör., İstanbul Üniversitesi, Deniz İşletmeciliği ve Bilimleri Enstitüsü, sinacaya@hotmail.com

GİRİŞ

Ev hayvanı sadece kişinin kendi hazzı için ve âdeta kendisine arkadaş olarak beslediği bir hayvan olup; bu itibarla; çiftlik hayvanından, yük hayvanından, deney hayvanlarından çok farklı bir konumdadır. Onu kişiye câzip kılan; ne ekonomik değeridir ne maddî faydasıdır ne işlerini kolaylaştırmasıdır. Sevimliliğidir, oyun heveslisi halleridir; gösterdiği sadakattir; seyre şâyân davranışlarıdır.

Modern toplumda ev hayvanlarının hem sayısı hem de çeşitliliği artmış, kedi-köpek maması ve diğer ihtiyaçları büyük bir iktisadî sektör hâline gelmiştir. Bakım emeği, zamanı ve masrafı pahasına —ile de gezdirilmek isteyen ve temizliği daha külfetli olan köpeğe nazaran kedinin bakımı çok daha kolaydır— insanları bunca evcil hayvan beslemeğe iten başlıca sebep; giderek maddeleşen dünyada modern insanın katıksız sevgiyi artık diğer insanlarda bulamayışı; bir giderim mekanizması olarak da sevgi alış verişinin objesi niyetine, daha basit ve kararlı bir psikolojiye sahip olan hayvanı yeğlemesidir.

Meselâ; son araştırmalara göre Kanada’da günümüzde sekiz milyona yakın kedi ve altı milyona yakın köpek yaşamaktadır. Evlerin % 35’inde köpek ve % 38’inde kedi bulunmaktadır (Wikipedia, 2015).

Bir anlamda çelmece (paradoks) oluşturan bir durum da şudur: Avcı, diğer hayvanların canına kıydığı halde, tazıyı sever. Onu yardımcı olarak kullanır, bahçesinde besler!

Türkiye’de Gidişat

Türkiye’de köpekler oldum olası köylerde ve mezralarda koruyucu hayvanlar olarak rağbet görmüşlerdir. Çoban köpekleri ve av köpekleri değerli varlıklar olarak görülmüşlerdir. İslâmiyet anlayışında köpeğin ev içinde bakılması uygun değildir. Köpek giren eve melek girmeyeceği istikametinde bir hadis² nakledilmiştir.

Bu noktada, köpeğin sadece evin içine alınması yasaklanmıştır. Yoksa köpek, dışarıda bakılmak şartıyla Müslümanlar dahil, bütün insanlığın kadim dostu olagelmiş bir faydalı hayvandır. Zaten, susamış bir köpeğe ayakkabısıyla kuyudan su çekip içirdi diye cennetlik olan eski günahkâr kadının menkıbesi de, İslâmî literatüre dâhildir.

Buna mukabil kedilerin evde bakılması caiz olarak bildirilmiştir. Hz. Peygamber’in de bir kedisi olduğu, bu kediyi çok sevdiği ve bu hayvanı uykuda rahatsız etmemek uğruna bir gün kendi giyeceğinden bir parçayı kestiği kaynaklarda bildirilmiştir.

Menkıbeye göre kedi, Hz. Nuh’tan da hayır dua almıştır. Gemiyi kemiren bir sıçanı yakaladığı için bu ödülü hak etmiştir ve yükseklerden bile atılsa usturuplu bir şekilde dört ayağı üzerine düşmesi işte bu sayede mümkündür. (Kedilerin bu kabiliyetini deneylerle teyit eden bir araştırma yıllar önce bir gazetede haber olmuştu).

On sekizinci yüzyılın sonlarında akıl hastaneleri ve hapishaneler konusunda araştırmalar yapan bir bilim adamı; Osmanlı toplumunda kediler ile ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: *[Bir yanda bazı kurumlarda insan öznelere ihmâl edilmişliğine rağmen, öte yanda] kedilerin gördüğü alâka bendenizi çok şaşırttı. Osmanlı payitahtında başlı başına kediler için düşünülmüş büyük*

² Bu hadisi hafife alıp ölüm meleğinin de köpekli eve girip giremeyeceği meselesini kurcalayanlara ulemanın cevabı; o meleğin istisnâî olarak her mekâna girebileceği şeklinde verilmiştir.

bir barınma ünitesi, ünlü Aya Sofya Camii'nin yakınında yer almaktadır (Howard 1973, 1791: 64).

Esasen Türk kavimleri; binicilik meziyeti ile atların; göçebe çobanlık kültürü icabı da büyük ve küçük başların ve koruyucu köpeklerin kıymetini; çağlar öncesinden bilirlerdi. İşte bu anlayışın toplumsal hâfizalarına nakşolmasından ötürü, hayvana karşı ziyadesiyle müşfik bir kadim medeniyetin temsilcileri olmuşlardır.

Günümüzde şehir ortamında konutlarda hayvan besleme açısından bakıldığında ise; Türkiye giderek batı toplumlarına benzemekte, ev içinde köpek bakan insanların sayısı hızla çoğalmaktadır. Eskiden, iktisat sosyolojisinin teknik terimiyle, bir *gösteriş objesi* misâli sadece zenginlere inhisar eden ev-köpekleri; artık orta sınıfların ve hattâ bazı fakirlerin evlerine dahi girmiştir; girmektedir.

İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'nin hayvan hastanesinde kurulan bir fizyoterapi merkezi kedi ve köpeklere rehabilitasyon hizmeti vermektedir. (Büyük İsveç topuna ön patilerini dayayıp dikey vaziyet alarak yürüme ve arka ayaklarına idman verme, hayvan koşu bandında yürüme, havuzda sıvı ortamda eklemelerini oynatma gibi tekniklerin yanı sıra, merkezde —dünyada bu konuda dördüncü ülke olma sıfatını getirecek surette— kedilere böbrek nakli de yapılmaktadır).

Yakın tarihe kadar Türkiye'de veteriner hekim; tamamen şarbon ve ruam gibi hastalıklarla uğraşan, büyük baş hayvanları aşılaman, tavuklara koruyucu hizmet veren sağlık adamı demektir. Kedi köpek klinikleri ise çok istisnaî merkezlerdi. Günümüzde bu kliniklerin sayısı bayağı çoğalmıştır.

Evcil Hayvan Kabristanı

Bir TV gezi programının Finlandiya'da geçen bölümünde ülkedeki bir hayvan mezarlığını da görüntülemişti. Anlaşıldığı üzere sahipleri evcil hayvanlarına o derece güçlü duygulanımsal bağlar geliştiriyorlar ki onları öldüklerinde bir mini mezara defnetmek ve böylece hâtıralarını yüceltmek durumunda kalıyorlar.

Kedi ve köpeklerin ömür süresi on ilâ on beş sene gibi nispeten kısa bir zaman aralığı kapsadığı için, hayvan sahipleri, genellikle bu kıymetli varlıklarının terk-i hayat ettiklerine şâhit olmaktadırlar. (Buna rağmen evcil kedilerin öleceklerini anladıklarında evi terk ederek “kayboldukları” ve sahiplerini bu acıklı görüntüden esirgedikleri doğrultusunda söylentiler gezinir).

Türkiye'de “kurumlaşmış” anlamda hayvan mezarlığı henüz bulunmamasına rağmen, özellikle çocukların, ölen kedi veya köpeklerini belli bazı ritüellerle, münferit hayvan mezarı görüntüsü verilmiş yerlere gömdükleri de doğrudur.

Durbaş (17.10.2005) bir yazısında çocukluğunda İzmir'de Halil Rifat Paşa semtindeki kalabalık evine ve evdeki kedilere değinir: *Dayısının kedisinin adı Duman'dır. Dayı evlenince Duman'la beraber evden ayrılır. Diğer kedi evdekilerin hepsine ait gibidir. Adı Sarı'dır. Evin annesi, yaşlanan Sarı'nın ölümünü görmekten çekindiği için bir gün herkesten habersizce onu bir sepet içinde Konak meydanına götürüp bırakır. Çocuklar kediyi merak edip kaynaşırlar. Bir akşamüstü Sarı tekrar mahallede gözükür ama hane halkının yüzüne bakmaz. Bütün yalvarmalarına, okşama teşebbüslerine rağmen onlara yüz vermez. Hep arka sokakta izini*

kaybettirir. Bir hafta geçer geçmez ölüsünü bulurlar. O noktaya bir mezar yaparlar. Üzerini, kendisi gibi sarı çiçeklerle süslerler.

(Evcil hayvan mezarlığı konusu biraz ileride bir Amerikan romanını bağlamında da gündeme gelecektir).

Psikolojik Destek Kaynağı

Bazı eğitimli köpeklerin malûl insanlara günlük hayatta yardımcı olmaları modern toplumlarda hayatın önemli bir vechesidir. Ancak evcil hayvan beslemenin esas itibariyle kişilerde oluşan gerilimi azaltıp ruh sağlığını korumak biçiminde ortaya çıkan faydası ağırlık tutar.

Özellikle kötü şartlarda bu hobi çok daha büyük bir önem kazanır. Müthiş kötü şartlar altındaki Guantanamo kampında tutulmuş bir eski esir; hayvanları çok sevdiğini; etrafta iguanaların bulunduğunu fark ettikten sonra; kendisine yemekte verilen ekmeğin bir kısmını saklayıp bu hayvanları³ beslediğini belirtmiştir.

Ünlü aktör Burt Lancaster'in başrolü oynadığı unutulmaz bir filmde (*Alcatraz Kuşçusu*) bir mahkûm, kuş⁴ beslerken giderek bir kuş doktoru olma doğrultusunda kendi kendini yetiştirmiştir.

Stephen King'in konusu bunalım yıllarında bir Amerikan hapisanesinin idam koğuşunda geçen romanında (*the Green Mile*) kundakçılık ve ölümcül tecavüzden idam hükmü almış bir *Cajun* [Louisiana eyaletinde yaşayan, eski Fransız sürgünlerinin torunları sıfatıyla bu dili konuşan ve İngilizcesi yetersiz olan bir etnik grup] mahkûm yer alır. Ara sıra kendi hüccesine uğrayan bir fareyi evcilleştirir; ona bir dikiş makarasını yuvarlama hünerini öğretir. *Mr. Jingles* adını verdiği bu fareyi; elektrikli sandalyeye götürülürken diğer mahkûmlara emanet eder ki romanın en dokunaklı mesajlarından birisi tam bu noktada zirve yapar.

Şekil 1. *Alcatraz Kuşçusu* filminin unutulmaz aktörü *Burt Lancaster* (internet).

³ Sürüngenlerin de ev hayvanları arasında yer alması yakın zamanlarda artmaktadır.

Birçok insanda yılan fobisi (*ophidiophobia*) bulunduğu düşünülürse bu merakın biraz tuhaf bir yanı olduğu söylenebilir.

⁴ [Çankırı (E) tipi cezaevinde gardiyanların iş doyumunu anketinin ön hazırlık görüşmeleri esnasında] bir idareci, âdemoğlunun ne anlaşılabilir bir yaratık olduğuna şaşırıp kaldığını belirtti. Bir defasında bir idam mahkûmunun avluda yaralı ve soğuktan donmak üzere bir kuşu kurtardığına şahit olmuş. "O kuşu ekmek kırıntılarıyla besliyordu; göğsüne, cildinin üzerine bastırıyordu. Bir katil olduğu halde bir kuşun ölümüne râzı gelmiyordu!" diyerek bu ilginç hâtrısını nakletti (Çaya 1992: 11-12).

Şekil 2. *Yeşil Yol* filminde söz konusu edilen mârifetli fare (internet).

İttihat ve Terakki Partisi'nin ileri gelenleri Sultan II. Abdülhamid'i hal edip Selânik'e Alâtini Köşkü'ne sürgüne yolladıklarında (1908) onun zâtına karşı sert davranmaya da cüret edememişlerdi.

Haslip'in (1960: 263) kaydettiğine göre gördüğü iyi muameleden yüz bulan sâbık padişah; bunun üzerine bazı kaprislerini hayata geçirmek istemiştir ki bunların arasında; Yıldız Sarayı'ndan çok sevdiği Ankara kedisini ve kocaman Saint-Bernard köpeğini yanına getirtmek arzusu da karşılanmıştır.

Şekil 3. Sarayında Ankara kedisini besleyen Padişah: II. Abdülhamid (internet).

Bir Modern Amerikan Romanında, Ev Hayvanı Yan Temaları

Joseph Wambaugh'un bir romanında olaylar 1978 yılında *California* eyaletinde geçer. Romandaki yan temalardan birisi de *Amerikan* toplumunda evcil hayvanlara verilen değerlerin satır aralarında sergilenmesidir.

Bakıcı Philo ve Hayvansever Madeline

Philo bir *Terrier* cinsi köpek bakıcısıdır. Elli yaşında ve sıksa görünümüdür. Kendi bakım merkezine de sahip olmuştur. Yıllardır köpek güzellik yarışmalarına katılır. Meraklı köpek sahiplerinin özenle büyütülmüş hayvanlarını bu yarışmalara hazırlar; podyumlarda jürilerin

önüne taşır. Bu meslek camiasında iyi tanınmış, işinin ehli bir adamdır *Philo*. Hayvanları yürekte sever; hattâ insanlardan daha yakın bulur. Her fırsatta belirtir ki hayatında hiç bir hayvana en küçük bir acı dahi vermemiştir.

Çok yakında düzenlenecek köpek güzellik yarışması için kendilerine emanet edilen bir kaç *Terrier*'i en ince ayrıntılara kadar çırağı bir kız ile birlikte süslemektedir.

Aynı anda *Philo*'nun *Chester* adlı meslektaşı da *Vickie* adlı bir başka *Terrier*'i yarışmaya hazırlamaktadır. Bakımlı *Vickie*'nin siyah tüyleri ipek gibidir! Sahibesi *Madeline*, *Vickie*'yi bakım merkezinde yatılı bırakmaya kıyamamış, ancak günü birlik teslim etmeye râzı gelmiştir. Şımartılmış *Vickie*, yalnız yaşayan bu kadıncağızın her şeyidir, tüm dünyasıdır!

Madeline kocasından ayrılmış, menşei çok zengin ve asil bir duldur. Şehrin en eski ailelerindedir. Onuruna ve cakasına da çok düşkündür. Seçkin kulûplerin üyesidir. Aileden kalan serveti annesinin kanser tedavisi yüzünden eriyip gitmiştir. Artık bankasında ona zar zor yeten bir faiz miktarı getiren ufacık bir serveti kalmıştır.

Kim bilir? *Vickie* yarışmada şampiyon olsa, köpek dergilerinde birlikte boy boy resimleri çıksa ve havasına hava katsa, belki yeniden iyi bir evlilik yolunda önü açılmaz mıdır *Madeline* hanımın?

Köpek Bakıcısının Gizli Plânı

Philo kendi kendisini yıllardır “*Terrier* Kralı” görmektedir. Şimdi de yetenekli elleri *Terrier*'leri yarışmaya hazırlarken, bir yandan da mesleğin inceliklerini aktarır çırak kıza. “*Bak,*” der “*bu Terrier'ler eski asırlarda fare tutsunlar diye beslenirdi. Bunlar farenin baş düşmanıdırlar. Tüylerine yakın yerlerde deri altlarında sinirleri duyarsızdır. Tüyünü çekip yolsan acı duymaz. Ama bunu bir Doberman'a, bir Bulldog'a veya bir Saint Bernardin'e yap da gör! Bir dene de bak gör!*” *Philo*'nun elektrikli tıraş âleti hayvanın tüylerini en şık biçimde kırmakta, nereden ne kadar tüy alacağını çok iyi “bilmektedir”! Çırak kız ustasının hünerli ellerini ciddiyet dolu bir hayranlık içinde seyre dalmıştır.

Arkada bir kafeste bakım merkezindeki yirmi kadar hayvanın belki hepsinden daha sevimli bir siyah *Terrier* de vardır. Çırak kız bu hayvan hakkında bir soru soracak oldu mu *Philo* hemen kaçamak bir cevapla geçiştirir: “*Adı mı? Bırak şimdi onun adını!*”

Hayvanın adı *Tutu*'dur. *Philo* bu hayvancağıza bir iki yıl öncesinde bu merkezde çok bakım ve eğitim vermiştir. Dün gece ise *Tutu*'yu, sahibesinin arabasından çalıp getirmişti buraya. Bir *Ermeni* tüccardan dul kalmış, para babası yaşlı ve seks manyağı bir kadındır bu sahibe.

Şekil 4. Köpek cinsleri şehir merkezinde “ev hayvanı” olarak giderek daha fazla rağbet görür olmuşlardır (Çizen: Yazar).

Sahibesi; binlerce dolara satın aldığı *Tutu*'yla doğrudan doğruya hiç ilgilenmemiş; onu hep uşaklarına baktırmıştır. Bir aralık da *Philo*'nun eğitim-bakım merkezine teslim etmiştir. *Tutu*, bakıcısı *Philo*'yu çok sevmiş, bu sıksa ve ikide bir balgam tüküren adamın vücut kokusunu hafızasında ayrı bir kıymet olarak saklamıştır. Esasen *Philo* da *Tutu*'yu çok sevmiş ve onu şu dünyada kendisine hayranlık duyan yegâne canlı varlık olarak değerlendirmiştir.

Plân Yürümeye Başlar!

Dün akşam da otomobilin ön koltuğunda bir aralık yalnız bırakılmış olan *Tutu*; alaca karanlıkta sessizce kendisine doğru yaklaşan *Philo*'yu, meftûn olduğu bu insanı görür görmez sevinçten kabına sığamaz olmuştu. Otomobilin ön kapısının cam aralığından sıyrılıp dosdoğru kucağına atlamıştı sevgili eski dostunun!

Zaten sonradan hırsızlık olayını keşfe gelen polis memuru da hayvanın çalınma ihtimaliyle birlikte kendi isteğiyle kaçıp gitmiş olabileceğini düşünmüştü. Olay raporunu bu doğrultuda kaleme almıştı. Üstelik *Tutu*, zengin sahibenin umurunda bile değildi. Kadının derdi sadece bu polis belgesiyle sigortadan malî kaybını kapatmaktan ibaretti.

Philo yarışma günü bir aralık çirak kız, kamyonetindeki biraları aldirtmak bahanesiyle yanından uzaklaştırır. Sonra *Tutu*'nun kafesini açar. Bir iki okşayış ardından, diğer elinde gizlediği morfinli şırıngayı, hayvancağızın kulağı dibine saplayıp ilâcı çabucak boşaltır. Bir yandan da “*sana bu acıyı mecburen veriyorum; beni bağışla yavrucuğum!*” diye söylenip af diler. *Tutu* iğneyi yerken “*idol*”una şaşkınlık ve dehşet içinde bakar! Bu ne kötü bir sürprizdir! Derken bir iki hırlar ve donuklaşan bakışları, kasılan *ekstremiteleri* ile zavallı bir tüy yumağı hâline dönüşür.

Philo, uyuşmuş *Tutu*'yu kucağında taşıyarak koşar adım *Chester*'in *standına* varır. *Chester*'in gözleri portatif televizyonun ekranına, büyük *beysbol* maçına dönüktür. Avanak çırağı ise bir *porno* dergisine kapılmıştır. *Philo* birden *Vickie*'nin bulunduğu kafesin kapısına asılır. Hayvanı çeker alır. Onun yerine uyuşuk *Tutu*'yu kafese tıklar. Hızlı adımlarla ama koşup dikkat çekmeksizin kendi yerine döner. Bu arada *Vickie*, kötü niyetini sezindiği bu adamın elinin sırtını dişleyip kanatır.

Çıracak kız bira kutularıyla araba park alanından geri döndüğünde sevimli *Terrier*'in hâlinde bir değişiklik görür ama ustasından bu hususta bir açıklama alamaz. Öte tarafta *Chester*'in köşesinde kızılca kıyamet kopar! Salak çıracak oğlan nasıl da önleyememiştir *Vickie*'nin(!) uyuşturulmasını? Hangi haset dolu rakip gizlice kıymıştır güzelim cânım *Vickie*'ye?

Chester uyuşmuş köpeği *Madeline*'e getirdiğinde kadın bu hayvanın *Vickie* olmadığını sezinler ama pek emin olamaz. Hasta köpekle baş başa kalmak ister. *Chester*'a yol verir. O sırada telefon çalar. Telefondaki ses kendini *Richard* diye tanıtır (*Philo*, aktör *Richard Burton*'un hayranıdır) ve *Vickie*'nin elinde olduğunu, yerine başka bir hayvanın geldiğini belirtip fidye rakamını söyler: Seksen bin dolar! Eldeki köpeğe de iyi bakılmasını ihtar eder. Sonradan yeni talimatlar vereceğini bildirerek telefonu kapatır.

Biraz sonra sözde *Vickie* (gerçekte *Tutu*) “*terk-i hayat*” eder. *Madeline Chester*'i çağırıp hayvanın cansız bedenini ona verir. Para çıkartır. *Chester* hayvan mezarlığına gidip onu gömdürecektir. *Madeline* oraya bizzat gidecek halde değildir.

Fidye telefonları aralıklarla devam eder. *Madeline* berbat bir duruma düşmüş olmasına ve salya sümük ağlamayıp durmasına rağmen yine de her telefon çalışında haydutla pazarlık edecek iradeyi kendisinde bulur. Ona, malî durumunun iç yüzünü açıklar. O kadar parası olmadığına “*Richard*”ı inandıramaz ama bütün ikna gücüyle fidye miktarını aşağı çekmeye ve aynı varlıklarını nakte çevirmek için zaman kazanmaya bakar.

Dedektifler Olayı İnceler

Bu arada dedektif *Walnikow* ve bayan meslektaşı *Tutu*'nun çalınması olayına el atarlar. Kendisi de evinde iki küçük hayvan besleyen *Walnikow*⁵ olaya biraz özel ilgi de gösterir ve giderek iki köpek hırsızlığı arasında bağlantı kurar (*Madeline* dayanamayıp sonunda karakola telefon etmiştir).

Dedektif *Walnikow* sözde *Vickie*'yi (gerçekte *Tutu*) mezarından çıkartıp *Tutu*'nun sahibesine teşhis ettirmek ister. Seks manyağı zengin dul bu talebi yüzünden polisi azarlar. Jigololarıyla cümbüş yapmak varken hayvan mezarlığına mı gidilirmiş? Kanun gereği ısrar filân derken bir uşağını polisle birlikte hayvan mezarlığına yollamaya lûtfen râzı olur.

Hayvan mezarlığının müdürü “*mezar*” açmanın öyle basit iş olmadığını söyler. Yaygara yapar. Polisin dayatması üstüne esner. Diğer köpek, kedi, *iguana*, papağan, maymun⁶ ve *panda* “*mezarları*” arasında gömülü çam ağacı “*tabutu*” açar (oysa *Chester* eliyle *Madeline*'den ceviz “*tabut*” parası almıştır) ve sözde *Vickie*'yi ortaya çıkartır. Ölüm olgusu hayvanın yüz hatlarını öylesine kasıp bozmuş, deforme etmiştir ki uşak; bu hayvanın *Tutu* olup olmadığına dair bir türlü karar veremez. *Tutu*'nun bir ara *Philo* adında bir bakıcıya verildiğini, belki *Philo*'nun onu teşhis edebileceğini söyler. Hayvan tekrar gömülür.

⁵ Beyaz Rus asıllı dedektifin evinde iki hayvanı vardır. Bir *hamster* ve bir papağan. O günlerde bir bunalım yaşadığı için kendisini daha sabahtan itibaren votkaya veren adamın, evden çıkarken kimi zaman kemirgenin yemini kuşa, kuşun yemini de kemirgene verdiği vârittir. Kuşun pek konuşkan olduğu söylenemez. Sadece bir tek *Ruşça* kelime kapmıştır sahibinden: “*B*k*” anlamına “*gawno!*”

⁶ Seneler önceydi. Dicle Üniversitesi'ni de kapsayan bir yıllık izin gezisinde patoloji profesörü merhum Recai İlçayto'dan Çukurova Üniversitesi'ndeki hocama bir haber getirmişt看im. Hocam büyük bir ilgiyle sormuştu. “Onun bir maymunu vardı. Ne oldu acaba?”. Bu hususta bilgim olmadığını belirtmiştim. Hocam, onun maymun beslemesine bâriz bir takdir ve özenleyle baktığını belli etmişti. Egzotik bir ev hayvanı mutlaka sahibinin karizmasına büyük katkı getirir. Yazar

Fidyeye Pazarlığı Sürer Gider

Madeline dublör hayvanın (*Tutu*) öldüğünü fidyeciye telefonda bildirmez. *Philo* (arada bir balgam yutan sesiyle) değişik mekânlardan telefon emirleri yağdırmaya devam eder. Bu arada karısı kız çırağıyla kırıştırdığından şüphelenip bakım merkezine gelmesin diye kızı kovmak zorunda kalmıştır; zira *Vickie*'yi kendi bakım merkezinde diğer *Terrier*'lerin arasında bir kafese koymuştur.

Merkezde bir tane de değişik hayvan vardır. Köşede bir kafeste *Walter* adında bir *Alman* çoban köpeği. Vukuatlı bu hayvan, meraklı bir ailenin bakımına mahkeme kararıyla verilmiştir. Geçen gün aile, uzun bir tatile çıkmak üzereyken onu bu merkeze bırakmak istemişti. Muhatap olarak karşısında *Philo*'nun karısını bulmuştu. Kadın buranın *Terrier*'lerin mekânı olduğunu belirtmişti ama bir zamlı tarife önerisine dayanamamış ve *Walter*'i emanet almayı kabûl etmişti.

Saatler birbirini kovalarken *Philo* giderek hırçınlaşır. Telefonda *Madeline*'e sövüp saymaya başlar. Kumar borçları on bin dolardan fazladır. Tefecinin şakası yoktur ve son mühlet dolmak üzeredir. *Philo* seksen bin dolar fidyeyi ele geçirmelidir ki hem tefecinin parasını ödesin hem de kalan mangırlarla *Meksika*'ya geçip turistik sahillerde *piliç* gibi *Hispanik* kızlarla hayatını yaşasın.

Philo bir sinir nöbeti ânında *Madeline*'e kendi merkezinden telefon eder. *Vickie*'yi ahizeye havlatıp şöyle der: “*Madem yola gelmiyor, dediğim parayı hazırlamıyorsun, beni geciktiriyorsun; öyleyse ceza olarak bunun kulağını keseceğim. Hayatımda İlk defa bir hayvana kötülük yapacağım!*” Derken elektrikli testerenin sesi, kıkırdak dokuya dayanan bir keskin metal, fişkırarak kanlar ve *Vickie*'nin telefonda yürek burkan iniltisi!

Ertesi gece yarısı “*Richard*”, *Madeline*'in toplayabildiği kadar paraya râzı olur: Yirmi beş bin dolar. *Madeline*, para torbasını bir köprü üzerinde otomobilinden bankete düşürür. Ardından *Philo* karanlıkta kamyonetiyle gidip çıkımı yerden alır. Anlaşma gereği ertesi sabah *Vickie*'yi evine yakın bir yere bırakıp *Meksika*'ya kaçacaktır.

Ve Nihayet Çözüm

Ertesi sabah dedektif *Walnikow Tutu*'nun eski bakıcısıyla bir görüşme yapmak üzere köpek bakım-eğitim merkezine gelir. Kapının zilini çalar. *Philo* bu iri kıyım *herifi* tefecinin yeni cellâdı sanır. Kapıyı açmaz. Polis ise ayak seslerini duyduğundan içeride bir kasa soyguncusu olduğunu düşünür. Tabancasını çekip kapıyı tekmeyle açar. İçeri girince de kafasına bir yangın söndürme silindiri çarpar! Yere yığılır. Düşen tabancayı kapalı *Philo* duruma hâkim olur.

Ancak yakındaki *Walter* tabancadan hiç hoşlanmaz. Silâhın görüntüsü, *Alman* çoban köpeğinin kötü anılarını tazeler. İçi bilye dolu lâstik hortumlarla dövülüp terbiye edildiği günler köpeğin gözünün önüne gelir. Birden *Philo*'nun kasıklarına saldırır. *Philo* kurşunları peş peşe *Walter*'in üstüne boşaltır. Kafesler devrilir. Tekrar kapıdan çıkış şansı kalmaz. Kafeslerdeki köpekler koro halinde havlayıp durmaktadırlar. Bir tanesinin başı sargılar içindedir.

Bir süre sonra baygın dedektif yerden kalkıp toparlanır. Elindeki silâh boşalan *Philo* kurtuluşu kaçışta arar. Kafeslerin tel duvarlarından aşa aşa arka bahçeyi bulacaktır. Polis de aynı *tırmanıp atlama* yöntemiyle bir kafes boyu geriden onu takibe çalışır. Ağır çekim misali yavaş bir kovalamaca başlar.

Philo yarışını kazanır. Kendini kamyonetine atar. Yolda bir umumî helâda *Walter*'in hışmına uğrayan tenasül bölgesini kontrol eder. Yara berelere rağmen her şeyi yerli yerindedir. Valizindeki yeni gömleklerini sargı bezi yaparak kanları durdurur. Havaalanına ulaşır. *Meksika* uçağına biner.

Uçak havalandıktan sonra hostes, lüks mevki yolcusuna pek benzemeyen bu uykulu ve titremeli adama dikkat eder. Boğazından balgam hırıltıları gelen, giysileri ise kan kokan bu adamın ayakucundaki valizi gizlice aralar. O da ne? İçi dolar doludur! Derken kaptan pilotla bir fısıltılı sohbet, kalktıkları havaalanı polisiyle bir telsiz bağlantısı ve incekleri havaalanında kolluk kuvvetlerince önlem alınması birbirini izler.

Philo Meksika'da kaldırıldığı hastanede şöyle mırıldanır: “*Ben... ben Tutu'yu da öldürdüm Walter'i de. Vickie'nin ise kulağını kestim. Ben berbat bir adamım! Beni ülkeme geri verin. Cezama râzıyım*”.

Terk Edilen Ev Hayvanları

Çok hazin bir mesele evdeki hayvanın çeşitli sebeplerle sokağına terk edilmesi durumudur. Aslında bu fiilin daha ziyade mecburiyetlerden⁷ ileri geldiği anlaşılabilir ve muhtemelen faile de sondadan büyük vicdan azabı yaşattığı ihtimâl dâhilindedir.

Vâdide İki Gün (Two Days in the Valley, 1996) adlı filmin yan temalarından biri de şuydu: Bir mezarlıkta tabancasıyla intihar etmek üzere olan mutsuz televizyon yönetmeni, uzun-tüylü köpeğinin birden havlamaya başlamasıyla, bir anlık bir duraksama yaşar. Sonra bu fiile tevessül etmeden önce köpeğini bir başkasına vermek sorumluluğunu idrak eder. Köpeğini devrettiği kişi, mezar ziyaretine gelmiş bir hemşiredir. (Sonraki ard arda gelişmeler ise yönetmeni intihardan caydırmaya kadar varacaktır).

Yazar *İtir Ilgaz* hayatına giren böyle bir kediyi bir köşe yazısında şöylece tanıtır: *Sokakta birden türeyen, önce annesi tarafından keşfedilen, herkese sürünüp sevilmeğe isteyen, burnu ve yakası beyaz bir tekir. Bir ilk görüşte aşk durumu.*

“Adı Cicoz oldu. İyi huylu bir kediydi. Çok uyuyor, çok yiyordu. Veteriner en az iki yaşında olduğunu söyledi. Kısırlaştırılmıştı. O zaman anladık sokağına terk edilmiş bir ev kedisi olduğunu. Bir dönem [rahmetli] babamla yaşadı. [Hastalanınca] veterinerine gidildi. Böbrekler⁸ iflas etmiş, hayvan zehirlenmeye başlamıştı. On gün kadar serum aldı. Ama sonuç değişmedi. Eminim yine babamın kucağındadır” (Ilgaz 09 Ocak 2012).

Bazı belediyelerin terk edilmiş hayvanlar ile sokak hayvanlarına tedavi ve bakım sunan barınaklar işletmeleri takdire şâyân bir insanlık hizmetidir.

⁷ Hayvanların deneylerde kullanılması da mecburiyettendir. Yıllar önce bir *Medical Channel* vardı ve merhum *Op.Dr. Tarık Minkari* bu kanalda sohbetlere çıkardı. Bir defasında, doçentlik tezini köpekler üzerinde ameliyat dikiş teknikleri konusunda hazırladığını anlattı. Günün birinde müstahdemler ona önceden elinden geçmiş bir köpeği bilmeden tekrar getirmişler Cerrahpaşa sokaklarından. Hemen azât etmiş hayvanı. *Profesör Minkari* felsefî bir yaklaşımla şu cümleyi sarf etti: “Acaba dönüşte köpekçe lisanıyla kendi arkadaşlarına neler anlatmıştır?”. Bir aralık moderatörün; “hayvanseverler bu deneylere ne derler acaba hocam?” şeklindeki sualine karşılık ise şu gerçekçi cevabı yapıştırdı: “Hayvanseverlere selâm söyle amma, ben insanları daha çok seviyorum!” Yazar

⁸ Bir veteriner hekimin televizyon ekranında açıkladığı üzere; böbrek yetmezliği, maalesef kedilerde sıkça rastlanan bir hastalık hâlidir.

Şekil 5. Kedi öteden beri evlerde beslenmektedir (Çizen: Yazar).

Hayvanlara Ezâ Ne Kötüdür!

Hayvanlara eziyetin, hayvan sevgisine nazaran diğer zıt kutbu ve büyük bir fenalığı, taş kalpliliği ve hasta bir ruh hâlini temsil ettiğini belirtebiliriz. Bu bağlamda diyebiliriz ki her meşgale her insana uymaz. Her mesleğin de her insana uymadığı bir gerçektir. Bir Fransız filminde bir genç, aile mesleği olan mezbahacılığa başlıyor ve ilk gün kendisinden bir sığırı kesmesi isteniyordu. Genç bunu kendisini zorlayarak başarıyor, sonra gidip gizlice kusuyordu. Kaşarlanmış eski mezbahacılar ise kendi aralarında gülüşüyorlar ve gencin mesleğe erginlemesini (tekris, *initiation*, *rite de passage*) bu zâlim gülme tûfanıyla âdeta mühürlüyorlardı.

Belki tarihçesinde vurdulu kırdılı günler, cânice eylemler bulunan kişilerin; o günleri özleyip (!) hayvanlara kötü muamele yoluyla yeniden hatırlamaları söz konusu olabilir. Bir sanal kurgu olmasına rağmen; aşağıdaki satırların önemi hiç de inkâr edilemez; en azından üzerinde düşünmeğe pek değer:

Yaşlı adam “gel pisi pisi” diyordu ama erkek sokak kedisi dikkatliydi. Avlunun ötesinde otların arasına büzüşmüş, gözünü adamın yanındaki içi sütle dolu plastik kaba dikmişti. Todd bugün gelmemişti. Artık her gün uğramaz olmuştu. Üç haftadır Dussander yatarken SS üniformasını garip bir pijama gibi giyiyordu. Uykusuzluktan ve kâbuslardan kurtulmanın yolunu böylece bulmuştu.

Düşlerinde, korkunç gözlerle izlenen sık ormanı geçerek ve yüzüne çarpan dallara katlanarak sonunda bir şekilde tepenin üstündeki Patin’e varabiliyordu. Basık beton bina ve müştemilatı elektrikli tellerle çevriliydi. Bacalarından duman çıkıyordu. Bu tuğla kulelerin düşeyinde, geceleyin şeytanların gözleri gibi parıldayan kızgın fırınlar bulunuyordu. Etraftaki insanlara resmî ağızların verdiği beyanlara göre Patin’deki mahkûmlar elbise ve mum imalâtında çalışıyorlardı. Auschwitz kampının komşu mahalleleri oranın sucuk fabrikası olduğuna ne kadar inanıyorlarsa; buradaki insanlar da bu elbise ve mum açıklamasına o kadar inanıyorlardı ama bunun önemi neydi ki?

Tekrar “gel pisi pisi,” dedi Dussander; “süt burada, güzel süt”. Derken kedi yaklaştı. Avlunun yarısında durdu. Kuyruğunu sinirli bir tavırla salladı. Adamın acelesi yoktu; usulca bekledi. Düşünceleri yine 1940’lı yıllara daldı gitti. Nihayet kedi plastik çanağın yanına kadar sokuldu. Adama son bir güvensiz bakış attı ve yavaşça eğilip sütü içmeğe başladı.

Adam ise kucağındaki plastik eldivenleri ellerine geçirdi. Kediyi teskin edercesine onun huzursuz hislerle kabarmış sırtına biraz dokundu. Tam çanak boşalmadan önce kediyi birden yakaladı. Hayvan çırpındı; tırnaklarıyla eldivenin kauçuğunu bir parça sıyrabilirdi. Bu kedi de kendisi gibi bir muharipti ve eğer dişlerini veya tırnaklarını ellerine takabilse kurtulabilirdi. Hayvanı bedeninden uzak tutmağa dikkat ederek mutfağa geldi. Kapıyı ayağıyla kapattı. Fırını sobanın ağızı zaten açıktı. Kediyi içeri fırlatıverdi! (S. King 1987: 184-188’den özet).

Yukarıdaki roman alıntısında Dussander, bir Amerikan kasabasında 1975 yılında Bay Denker diye tanınan bir göçmandır. Amatör dedektiflik meraklısı öğrenci-Todd, bir şekilde onun savaş suçlusu bir eski Nazi kodamanı olduğunu anlamıştır. Bir gün evine dayanıp bu keşfini ihtiyar adama ifşâ eder ve ona blöf yapar.

Eğer kendisi ortadan kaybolursa, bir banka kasasındaki deliller otomatikman ortaya çıkacak ve onu adalete teslim edecektir. Böylece kendisini güvenceye alır. Peki ne istiyordur? Sadece belli günlerde gelip onun bir Nazi komutanı olarak yaşadıklarını dinleyecek, karşılığında da susacaktır Todd. Öğrencinin ailesi için inandırıcı bir mizansen hazırlanır ve sohbet seansları devam eder gider...

Tarih boyunca bazı hayvanlar maalesef müşterek bahişçilerin kurbanı olmuş ve büyük eziyet görmüşlerdir. Bu amaçla dövüşçü horozlar yetiştirilmiş, onların kapışmaları heyecanla seyredilmiştir.

Follet (1998: 97-100) konusu 1866 yılında vuku bulan bir romanında bir yan-tema olarak Londra’da yapılan bir hayvan dövüşünden bahsetmektedir: Müşterek bahişçiler, özel olarak yetiştirilmiş kocaman sıçanlardan altı düzinesini (72 adet) derin bir çukura salıyorlar. Onların karşısına da bir köpek çıkartıyorlar. Kumarcılar ya köpeğe oynuyorlar ya da belli bir sayıda sıçanın (meselâ altı tanesinin) hayatta kalacağı varsayımına göre para basıp bahse tutuşuyorlar.

Sıçan sürüsü ilk önce köpekten çekinip kaçıyorlar ama başka yol bulamayınca dönüp topluca ona saldırıyorlar. Köpek sıçanları ısırarak öldürmeye koyuluyor. Bu arada kemirgenlerden aldığı ısırtıklar yüzünden dövüşün ileri safhalarında iyice yoruluyor ve tartaklanmış oluyor. Giderek vıcık vıcık kanlı zeminde ayakları kaymaya başlıyor. Seyirciler, içlerindeki gizil vahşiliği bütün dehşetiyle yüzeye çıkartıp coşuyorlar...

Osmanlı Devleti’nde ise yük hayvanlarına gücünden fazla yükleme yapmanın yasak olduğu ilgili kanunnameler ve mevzuatlarda açıkça belirtilmiş olup; gereğinde tebaaya tekrar tekrar tebliğ edilmekteydi. Yerleşim merkezlerinde kadınlar, subaşılar marifetiyle bu kaidenin uygulamasını titizlikle takip etmekteydiler.

Sevgi ve Sorumluluk

James Herriot, 1930’lu ve 1940’lı senelerde İskoçya’da mesleğini icra etmiş ve anılarını kitaplaştırmış bir taşra veteriner hekiminin, mahlâs olarak kullandığı isimdir. Mesleğinin bir vechesi de, müşteri tabanını oluşturan çiftçi camiası ile iyi beşerî ilişkiler kurmaktır. Dr. Herriot

ineklere, domuzlara, kedilere de şefkatle yaklaştığı halde köpeklere karşı özel bir muhabbeti vardır.

Mrs. Donovan yalnız ve yaşlı bir hanımdır. Tecessüs sahibidir ve bütün olup bitenlerden önce haberdar olan kasaba sâkini odur. Çok sevdiği köpeği Rex öldükten sonra onun üzerine bir başka köpek almamaya yeminlidir. Rex'e; formüllerini kendi hazırladığı ve herkese övündüğü özel tonik şurubunu içirerek ve özel şampuanıyla tüylerini yıkayarak senelerce örnek bir sahibelik yapmıştır.

Şekil 6. Anadolu topraklarının çok önemli değerlerinden bir tanesi: Beyaz tüylü, iki göz rengi farklı ve karakteri nazlı meşhur Van kedisi (internet).

Bir gün hayvanları koruma derneği başkanı Mr. Halliday, veterinerine telefon eder. Bir hayvanı görmesini istemektedir. Irmak kenarında bir tuğla evin kapısına vardıklarında Mrs. Donovan dahil bir kaç meraklıyı kendilerinden önce mekâna varmış bulurlar.

Dr. Herriot; pislik içinde, bakımsız bir köşede alaca karanlıkta hareketsiz bir köpek silueti fark eder. Yaklaşırlar. Kocaman bir hayvandır. Tasmaından duvara bağlıdır. İcra-i meslek ederken yıllar içinde çok zayıflamış hayvan görmüştür amma böylesine ancak fakülte ders kitaplarındaki bazı fotoğraflarda rastlanabilir! Halliday hayvanın arkasına işaret eder. Dr. Herriot hayvanı yavaşça kaldırıp bakar: Yara bere içindedir. Hayvanın göğsündeki tüyler de kirden birbirlerine yapışmış, keçeleşmiştir. Bir yaşındaki hayvanın binadan hiç çıkartılmadığı bildirilmiştir.

Buna rağmen veteriner, hayvanın bakışlarında sadece huzurlu bir güven hissi görmektedir. Köpeğin sahibi, cezaî ehliyeti dahi olmayan zekâca geri bir adamcağızdır; beraber yaşadığı annesi de çok yaşlandığından eve hâkimiyetini yitirmiş gibidir. Veteriner hekim köpeğin başını okşar okşamaz hayvancağız ön patileriyle onun bileğine dokunur. Hayvan dosttur. İnsanlardan korkması söz konusu değildir. Veteriner, stetoskobuyla özenli bir şekilde hayvanın kalbini ve ciğerlerini dinledikten sonra Halliday'e döner. Onca uzun bir bakımsızlık sürecine rağmen hayvanın adamakıllı sağlam olduğunu bildirir. Bu arada meraklı kasabalılar da içeriye nüfuz edip iyice yaklaşmışlardır.

Dr. Herriot yüksek sesle Halliday'a der ki: “Bu hayvana öncelikle tüylerini düzeltecek bir şampuan banyosu lâzım” . Sonra ekler: “Bir de kuvvet şurubu kürü, şöyle bir kaç haftalık”.

Hayvanları koruma derneği başkanı şaşkın bir edâyla bakar. Hekim ısrar eder: “Bu zavallı havhavin tek toparlanma şansı şampuan ve toniktir!”.

Sonra otomobilinden bir şeyler alıp geliyor gibi yaptığında memnuniyetle görür ki Mrs. Donovan bakımsız Retriever sarısı hayvanı alıcı gözüyle iyice yakından incelemeğe koyulmuştur bile. Hanım der: “Adı Roy imiş. Tasmasında kazılı. Benim Rex ile benzer bir ismi var”.

Sonuçta hanım Roy’u “evlât” edinir. İyileştirir. Semirtir. Artık yalnızlıktan kurtulmuştur. Caddede birlikte yürürler. Dr. Herriot ile her karşılaşmasında hanım ona iftiharla sorup tasdik ettirtir: “Mr. Herriot, ne dersiniz? Roy’u alıp da bambaşka bir hayvan hâline getirmedi mi sahiden?” (Herriot 1976: 55-62).

Yaşamdan Bir Örnek Olay

Çocukluğumun bir kısmını geçirdiğim kasabada Fikri isminde bir arkadaşımın evin bahçesinde beslediği “Fırtına” isimli boz tüylü bir çoban köpeği vardı. Çocuk onu fonetik bakımdan daha kısa ve kullanışlı olsun diye “Fırtın” diye çağırırdı. Aile bir aralık İstanbul’da bulunmuş, babası dikiş tutturamadığından geri dönmüş. Fikri bu sayede akrabalarından farklı bir bilgi, görgü ve kibarlık sahibiydi.

Bir gün okul çıkışında Fırtın sahibini bulmuş, önümüze takılmış, hep beraber yürüyorduk. Tren istasyonu mevkiinde öğrenci grubumuz biraz durakladı. Bir futbol iddialaşması kızışmış idi. O esnâda yere çömelmiş bir belediye zâbıtâ memurunun Fırtın’a doğru bir kıyma yumağı yuvarladığını gördüm. Ben daha tam “uyanamadan” Fikri birden harekete geçmiş ve ayağıyla zehirli yiyeceğin önünü kesmişti bile!

Bir an için kaldırımda çömelmiş duran mavi gömleklili memur ile göz göze geldiler. Fikri ayakkabısının burnuyla hafif bir plase şeklinde kıyma topağını tekrar geldiği istikamete “toka etti”. Memur süklüm püklüm onu yerden alıp bir konserve kutusundaki diğer zehirli kıyma yuvarlarının arasına koyarken; fiyakasını kurtarmak üzere “madem öyle boynuna bir tasma taksana!” diyebildi ancak. Şimdi Fikri aramızda bir “esas çocuk” oluvermişti! (Yakın zamanlara kadar, hele taşrada sokak hayvanlarını “itlâf” etme kolaylığına kaçılırdı. Şimdiki gibi tedavi edip kulağına bir *çip* takıp uzaktan takip etme imkânlarının olmadığı da teslim edilmesi gereken bir gerçektir).

SONUÇ

Evcil hayvanlar hayatı tatlılaştıran ve daha anlamlı kılan sevimli yaratıklardır. Sevgiyi temsil ederler. Onları sevmek, mümkün olursa evde beslemek çok güzel bir meşgaledir. Evcil hayvanlar insana ruhsal destek sağlarlar. Bir pufuduk kediyi okşamanın zevkini bilen bilir. Havanlara yardım ve iyilik insanı da yücelten sebeplerdendir. Özellikle küçüklerin sağlıklı duygusal gelişiminde hayvan sevgisinin payı hiç bir vakit azımsanamaz.

KAYNAKLAR

Çaya, Sinan (1992), *Job satisfaction Among Prison Guards in an Anatolian City*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Durbaş, Refik (2005), “Çocukluğumu Seviyorum, Kedileri de”, *Sabah Gazetesi*, 17 Ekim.

INESJOURNAL

- Follett, Ken (1998), *Die Pfeiler der Macht [A Dangerous Fortune]*, (İngilizce'den çev. Till R. Lohmeyer & Christel Rost), 15. Auflage (on beşinci basım), Berlin: Bastei Lübbe Verlag.
- Haslip, Joan (1960), *Le Sultan: La Tragédie d'Abdul Hamid [The Sultan: The Life of Abdul Hamid]*, (İngilizce'den çev. Renée Villoteau), Paris: Librairie Hachette.
- Herriot, James (1976), *Tierarzt*, (traslated by Ulla H. de Herrera), Hamburg: Rowohl.
- Howard, John (1791,1973), *Prisons and Lazerottos, Volume Two: An Account of the Principal Lazerottos in Europe* (reprinted from the second edition, 1791 tarihli ikinci edisyondan tıpkıbasım), Montclair, New Jersey: Patterson-Smith.
- Ilgaz, İtir (2012), "Cicoz Melek Oldu", *Milliyet Gazetesi Cadde Eki*, 09 Ocak.
- King, Stephen (1987), "Sommergewitter der Musterschüler" in *Jahres Zeiten, Frühling & Sommer* [Different Seasons, 1982], (İngilizce'den Almanca'ya çev. Harro Christensen), Gladbach: Bastei-Verlag.
- King, Stephen (1996), *The Green Mile*, New York: Pocket Books [filme de çekilmiş bir roman].
- Wambaugh, Joseph (1982), *Ein guter Polizist [The Black Marble]*, copyright 1978], übersetzung von Sepp Leeb, München: Heyne Verlag.
- "Pets" in *Wikipedia, the free encyclopedia* (son erişim: 13 Ekim 2015).